مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال پانزدهم، شمارهٔ اوّل، بهار و تابستان ۱۳۹٦، شمارهٔ پیاپی ۲۸

DOI: 10.22067/geography.v15i1.59424

تحلیل عوامل مؤثّر بر تنوّع‌بخشی اقتصاد غیرکشاورزی و اثرات آن بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی(مطالعهٔ موردی: بخش سرولایت شهرستان نیشابور)

مهناز رهبری (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)
mahnaz.rahbari@yahoo.com
ناصر شفیعی ثابت (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران، نویسندهٔ مسئول)
nshsabet@yahoo.com
زینب رضایی (کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران)
z.rezaai@gmail.com

صص ۲۵۸ - ۲۳۷

چکیده

اهداف: تحقیق حاضر بر آن است تا عوامل بسترساز بخش غیرکشاورزی در ابعاد نظام محیطی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی و اثرات آن بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی در دهستان سرولایت شهرستان نیشابور را بررسی و تجزیه‌وتحلیل کند.

روش: این پژوهش با استفاده از روش توصیفی ـ تحلیلی و با بهره‌گیری از شیوهٔ پیمایشی (پرسش‌نامه) در قالب ۵ مؤلّفهٔ زمینه‌ساز اشتغال غیرکشاورزی (محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و سیاسی) و تأثیرات آن بر توسعهٔ سکونتگاه‌های روستایی بخش سرولایت شهرستان نیشابور با استفاده از آزمون‌های آماری T تک‌نمونه‌ای، تاوبی کندال و رگرسیون چندگانه انجام گرفته است. تعداد روستاهای موردبررسی براساس میزان جمعیت (روستاهای بالای ۵۰ خانوار) تعداد ۱۳ روستا به‌صورت تصادفی انتخاب شدند که براساس فرمول کوکران، حجم نمونه ۳۲٤ خانوار تعیین شد.

یافته‌ها/نتایج: یافته‌های حاصل از مطالعهٔ میدانی نشان می‌دهد به‌غیر از مؤلّفه‌های نظام‌های محیطی و کالبدی که شرایط مساعدی را به‌جهت ایجاد و گسترش مشاغل

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۷/۱۷ تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۱۲/۱۷

غیرکشاورزی در بخش موردمطالعه نشان داده است، دیگر مؤلّفه‌های زمینه‌ساز اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به‌گونه‌ای نبوده است که زمینه را جهت ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی فراهم آورد.

نتیجه‌گیری: مساعدنبودن مؤلّفه‌های زمینه‌ساز ایجاد و توسعهٔ بخش غیرکشاورزی، به‌ویژه مؤلّفه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی موجبات جابه‌جایی‌های گستردهٔ روستایی ـ شهری، به‌ویژه نیروهای جوان و تحصیل‌کرده به شهرستان نیشابور و دیگر شهرهای استان و به‌دنبال آن، ازدست‌رفتن فرصت‌های اقتصادی به‌ویژه در بخش کشاورزی را فراهم آورده و منجر به ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیهٔ موردمطالعه شده است.

کلیدواژه‌ها: تنوّع‌بخشی اقتصاد، اشتغال غیرکشاورزی، پایداری سکونتگاه‌های روستایی، بخش سرولایت شهرستان نیشابور

۱. مقدّمه

در ادبیات توسعه، صاحب‌نظران معتقدند یکی از ابعاد بسیار مهم در تحقّق پارادایم پایداری سکونتگاه‌های روستایی، متنوّع‌سازی اقتصاد روستایی از طریق شناسایی و ارتقای شاخص‌ها و عوامل تسهیل‌کنندهٔ گسترش اشتغال غیرکشاورزی است (استیفل[1]، ۲۰۱۰، ص. ۸۳). درواقع، پایداری اجتماعی ـ اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی و توسعهٔ روستایی پایدار در این پارادایم، ماهیتی میان‌بخشی دارد و علاوه بر توجّه به بخش کشاورزی و تأمین امنیت غذایی، به موضوعات مهمّی، نظیر توسعهٔ زیرساخت‌ها، تمرکززدایی، تقویت نهادهای محلّی، متنوّع‌سازیِ منابع درآمدی و فعّالیت‌های غیرکشاورزی توجّه دارد (استیفل، ۲۰۱۰، ص. ۸۵). با اینکه کشاورزی قدیمی‌ترین شکل فعّالیت اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی است و نقش آن در توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی کشورها انکارناپذیر است، باوجوداین، درحال‌حاضر، سهم اشتغال کشاورزی در اقتصاد روستایی کشورهای درحال‌توسعه همچون ایران روند نزولی به خود گرفته است (عنابستانی، طیب‌نیا، شایان، و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ٤). دشواری افزایش سطح زیر کشت به‌دلیل کم‌آبی، کشش‌پذیری پایین بخش کشاورزی نسبت به سطح زیر کشت و رشد تولید این بخش و همچنین تهدید روزافزون فناوری، مستلزم برخورد جدّی‌تر به مقولهٔ

1. Stifel

اشتغال روستایی در سال‌های آینده است. بنابراین امروزه با توجّه بـه ضـعف زیرسـاخت‌هـای اقتصاد روستایی ازجمله: نابرابری ارزش اقتصاد کشاورزی در برابر اقتصاد صنعتی و خـدماتی، فقدان سرمایهٔ لازم برای سرمایه‌گذاری و تقویت بنیان‌های اقتصاد پایدار، ضـعف بیمـه‌گـذاری محصـولات کشـاورزی (جانسـون و هلفـان[1]، ۲۰۱۰، ص. ۷۲۷) ، ضـعف قـدرت چانـه‌زنـی روستاییان در برابر دلاّلان و بازاریان شهری (دیتر و افنبرگر[2]، ۲۰۱۲، ص. ۱۷۵)، نوسان شـدید تولید، نابرابری درآمد، پراکندگی شدید قطعات زمین، استفادهٔ غیربهینـه از منـابع آب و خـاک، ازبین‌رفتن منابع محیطی به‌واسطهٔ استفادهٔ بـیش از حـد از زمـین و بسـیاری از عوامـل دیگـر، رهیافت توانمندسازی ساکنان روستایی درجهت سوگیری بـه‌سـمت مشـاغل غیرکشـاورزی و همچنین رفع موانع و چـالش‌هـا (اُسـتندروپ، ترانـگ، و تانـگ[3]، ۲۰۰۹، ص. ٦٦٣) از طریـق عوامل درونی و بیرونی درجهت کنترل و تقویت اصول و بنیان‌های توسعهٔ پایدار به ضـرورتی انکارناپذیر در نواحی روستایی تبدیل کرده اسـت (عنابسـتانی، طیـب‌نیـا، شـایان، و رضـوانی، ۱۳۹۳، ص. ۲). درایـن‌راسـتا، ناحیـهٔ موردمطالعـهٔ ایـن پـژوهش، از دیربـاز بـا محرومیـت و پایین‌بودن سطح توسعه‌یافتگی روبه‌رو بوده است. اهمّیت موضوع عوامل تسهیل‌کننده (بالفعـل و بالقوّه)، گسترش اشتغال غیرکشاورزی در این بخش و روستاهای آن و نیز اهمّیـت پایـداری سکونتگاه‌های روستایی ایجاب می‌کند تا شناخت علمی و دقیق‌تـری نسـبت بـه چـالش‌هـا در ارتباط با تسهیل‌کننده‌های گسترش اشتغال داشته باشیم؛ زیرا این نوع شناخت، کمک شایانی به کاهش فقر و بالابردن سطح توسعه و پایداری اجتماعی ـ اقتصادی در منـاطق روسـتایی ناحیـهٔ موردمطالعه می‌کند. اغلب نظریه‌پردازان توسعه نیز در راستای کـاهش چـالش‌هـای سـاختاری سکونتگاه‌ها و در چهارچوب الگوی توسعهٔ پایـدار آنهـا، رویکـرد متنـوّع‌سـازی فعّالیـت‌هـای اقتصادی را پیشنهاد کرده‌اند (جوان، علوی‌زاده، و کرمانی، ۱۳۹۰، ص. ۱۹). امّا در برنامه‌ریـزی توسعهٔ اشتغال در ناحیهٔ موردمطالعه، به‌دلیل کم‌توجّهی به تسهیل‌کننده‌هـای ایجـاد و گسـترش فعّالیت‌های غیرکشاورزی، چالش‌های زیادی در عملکرد اقتصادی سکونتگاه‌های روسـتایی در این ناحیه وجود دارد. بدین‌ترتیب، پژوهش حاضر درنظر دارد با سنجش عوامل تسـهیل‌کننـده گسـترش اشـتغال غیرکشـاورزی، تـأثیر آن را در پایـداری سـکونتگاه‌هـای روسـتاییِ بخـش

1. Jonasson & Helfan
2. Dethier & Effenberger
3. Oostendorp, Trung & Tung

سرولایت بررسی نماید. ازاین‌رو، پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که نقش عوامل تسهیل‌کنندهٔ گسترش اشتغال در پایداری سکونتگاه‌های روستایی بخش سرولایت در شهرستان نیشابور چگونه است؟

۲. پیشینهٔ پژوهش

بیشتر تحقیقات صورت‌گرفته تاکنون، نشان داده است که فعّالیت‌های غیرزراعی موجب افزایش درآمد و کاهش بیکاری و ایجاد اشتغال روستاییان شده است و به‌دنبال آن، موجبات کاهش فقر آنان را فراهم کرده است. این فعّالیت‌ها در کشورهای پیشرفته از دهه‌های گذشته و بسیار جلوتر از کشورهای جهان سوم و فقیر، پیگیری و اجرا شده است. در کشورهای جهان سوم، ازجمله: چین، هند، مالزی و... این رویکرد از سال ۱۹۹۰ و توسّط بانک جهانی به‌صورت طرح‌ها و پروژه‌ها اجرا شده و نتایج مثبتی را برای روستاییان این کشورها به بار آورده است. در ارتباط با موضوع موردمطالعه در این پژوهش، اغلب مطالعات انجام‌گرفته به تأثیر اقتصاد غیرکشاورزی و متنوّع‌سازی اقتصاد روستایی بر اشتغال، کاهش فقر و به‌طورکل، بهبود کیفیت زندگی روستاییان پرداخته است و تنها تعدادی از مطالعات، به بررسی عوامل مؤثّر بر متنوّع‌سازی اقتصاد روستایی پرداخته‌اند که در ادامه، تعدادی از مطالعاتی که در خارج و داخل ایران در راستای اشتغال غیرکشاورزی و متنوّع‌سازی فعّالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی انجام گرفته، آورده شده است (جدول ۱).

جدول ۱ـ مطالعات صورت‌گرفته در راستای تحقیق

مأخذ: مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۵

عنوان	مؤلّفین	سال	محتوا/نتایج
بررسی تأثیر مشارکت در فعّالیت‌های غیرکشاورزی در بهبود وضعیت رفاه خانوارهای روستایی در نیجریه	شهو و سیدیکا	۲۰۱٤	نتایج این پژوهش نشان داده است مشارکت در فعّالیت‌های غیرکشاورزی دارای تأثیر مثبتی در وضعیت سلامتی و رفاه خانوارهای روستایی داشته و همچنین مسیری برای بهبود رفاه زندگی، به‌خصوص در کشورهای درحال‌توسعه است.

ادامه جدول ۱

عنوان	مؤلّفین	سال	محتوا/نتایج
آیا درآمد ناشی از فعّالیت-های غیرکشاورزی در کاهش فقر و بهبود منابع درآمدی خانوارهای کشاورز در نواحی روستایی مالزی تأثیرگذار بوده است؟	چه ماتا، عبدالجلیل و هارون	۲۰۱۲	نتایج تحقیق حاکی از آن است که فعّالیت‌های غیرکشاورزی در نواحی روستایی کشور مالزی می‌تواند در کاهش فقر و بهبود درآمدهای خانوارهای روستایی مؤثر باشد و گنجاندن این فعّالیت‌ها باعث افزایش درآمد و تعدیل نابرابری‌ها بین خانوارهای کشاورز می‌شود.
مشاغل غیرکشاورزی روستایی در هند و چین: توسعه و سیاست‌ها	ماهندرا	۲۰۰۷	این مقاله به بررسی روندها، عوامل و سیاست‌های مؤثّر در فعّالیت‌های غیرکشاورزی در کشورهای هند و چین پرداخته است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که تنوّع شغلی در کشور چین، به‌علّت فاکتورهایی همچون: آموزش‌های فنّی و حرفه‌ای، آموزش عالی، افزایش شانس مشارکت در کار و غیره بالاتر از کشور هند است و همچنین کشور هند یکسری سیاست‌هایی برای آموزش نیروی انسانی ماهر و غیرماهر برای رشد فعّالیت‌های غیرکشاورزی در کشور خود ارائه می‌دهد که این عوامل باعث رشد ۹ الی ۱۰ درصدی در اقتصاد این کشور شده است.
تنوّع‌بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقّق توسعهٔ پایدار: دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب	محمّدی یگانه و ولائی	۱۳۹۳	نتایج تحقیق نشان داده است که تنوّع فعّالیت‌های اقتصادی با پایداری سکونتگاه‌های روستایی دهستان مرحمت‌آباد ارتباط مستقیمی دارد و سکونتگاه‌هایی که تنوّع بیشتری در فعّالیت‌های بخش غیرکشاورزی دارند، دارای میزان پایداری بالایی می‌باشند.
بررسی عوامل مؤثّر بر متنوّع‌سازی فعّالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان	طیب‌نیا و برادران	۱۳۹۳	نتایج این تحقیق نشان داده است که عوامل اجتماعی، اقتصادی، توان‌های محیطی و موقعیت مرزی در متنوّع-سازی فعّالیت‌های اقتصادی منطقه تأثیرگذارند که از بین آنها توان های محیطی و موقعیت مرزی بیش از سایر عوامل (عوامل اقتصادی و اجتماعی) در متنوّع‌سازی اقتصاد روستایی منطقه نقش دارند.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر با استفاده از روش توصیفی ـ تحلیلی و به‌صورت میدانی انجام شده است. در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی (مؤلّفهٔ اثرگذار) براساس واکاوی ادبیات و پیشینهٔ پژوهش و مدل نظری تحقیق از ۵ مؤلّفهٔ تسهیل‌کنندهٔ منابع محیطی (٤ گویه)، اجتماعی (۲٦ گویه)، اقتصادی (۱۹ گویه)، کالبدی ـ زیرساختی (٦ گویه) و سیاست‌گذاری (۳ گویه) مطابق جدول (۱) و برای تحلیل مؤلّفهٔ پایداریِ سکونتگاه‌های روستایی (مؤلّفهٔ اثرپذیر) از ٤ مؤلّفهٔ محیطی ـ اکولوژیک (۱۳ گویه)، اقتصادی (۳۸ گویه)، اجتماعی (۲۳ گویه)، زیرساختی و کالبدی (۲۸ گویه) براساس جدول (۲) استفاده شد. جامعهٔ آماری در این پژوهش، ٤۲ روستای دارای سکنهٔ بخش سرولایت شهرستان نیشابور است. در ابتدا برای تعیین حجم روستاهای نمونه، براساس میزان بالای جمعیت (روستاهای بالای ۵۰ خانوار) و همچنین فعّال‌بودن روستا در مشاغل کشاورزی و به‌ویژه غیرکشاورزی، ازجمله کارخانهٔ تولید لبنیات، کارخانهٔ تولید لوله‌های پلی‌اتیلن، کارگاه چوب، کارگاه تولید ابزار و ادوات کشاورزی، کوره های آجرپزی دستی و نیمه‌صنعتی، بهره‌برداری از معدن سنگ پوکه، کارخانهٔ تولید سرزیپ‌سازی و ... ، تعداد ۱۳ روستا یعنی جمعیتی معادل ٤۰۳۰ خانوار ، به‌صورت تصادفی انتخاب شدند که براساس فرمول کوکران[1] و فرمول تعدیل‌شدهٔ آن (سرایی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳٦) حجم نمونه با سطح اطمینان ۹۵ درصد، پیش‌برآورد واریانس ۰/۲۵، دقّت احتمالی مطلوب ۵ درصد و میزان p و q هریک برابر با ۰/۵ درصد، ۳۲٤ خانوار تعیین شد. علاوه بر این، برای برآورد نمونه‌ها به نسبت روستاها براساس «احتمال نسبت به اندازه» یا «P.P.S»[2] حجم نمونه به نسبت حجم خانوار هر روستا انتخاب شدند و در آنها پرسشگری مستقیم توسّط تیم پرسشگران تحقیق حاضر، براساس ابزار پرسش‌نامه به‌عمل آمد. داده‌های حاصل از پرسش‌نامه، پس از کدگذاری و ورود به نرم‌افزار spss22 مورد آزمون قرار گرفت. بدین‌منظور، در ابتدا جهت بررسی وضعیت مؤلّفه‌های زمینه‌ساز ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی از آزمون t تک‌نمونه‌ای و در مرحلهٔ بعدی جهت بررسی رابطه بین مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ مشاغل غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های

1. Cochran
2. Probability Proportionate to size (P.P.S.)

روستایی از سنجهٔ پیوند تااوبی کندال و درنهایت، از آزمون رگرسیون چند متغیّره جهت بررسی تأثیر مؤلّفه‌های زمینه‌ساز مشاغل غیرکشاورزی بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی بخش سرولایت استفاده شده است. در این پژوهش، جهت اطمینان از روایی صوری و محتوایی پرسش‌نامه، از روش تحلیل عاملی و جهت سنجش پایایی پرسش‌نامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شده است. با توجّه به اینکه نتایج حاصل از روش تحلیل عاملی در این پژوهش، برابر با ۰/٦٥ و آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۷ به‌دست آمده است، می‌توان گفت پرسش‌نامهٔ تهیه‌شده از روایی و پایایی لازم برخوردار است.

جدول ۲ـ شاخص‌های مؤلّفهٔ اثرگذار پژوهش

مأخذ: براساس واکاوی ادبیات و پیشینهٔ پژوهش، ۱۳۹۵

شاخص‌ها	مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی(مؤلّفهٔ اثرگذار)
تسهیل کننده‌های محیطی	وضعیت شیب، وضعیت آب، وضعیت زمین و خاک، وضعیت محیط‌زیست و...
تسهیل کننده‌های اجتماعی ـ فرهنگی	میزان آموزش فنّی و حرفه‌ای، میزان انگیزهٔ ایجاد کار، میزان تأثیرگذاری نیروی انسانی ماهر در سطح روستا، میزان آگاهی روستاییان، میزان مشارکت روستاییان، میزان شکل‌گیری تشکّل‌های مردمی و...
تسهیل کننده‌های اقتصادی	میزان محصولات کشاورزی زراعی و باغی قابل‌اتّکا برای راه‌اندازی صنایع تبدیلی، میزان محصولات دامی قابل‌اتّکا در روستا برای راه‌اندازی صنایع تبدیلی، میزان تأثیرگذاری کارگاه‌های صنعتی و خانگی، میزان تأثیر سرمایه و وام بانکی در راه‌اندازی واحدهای کارگاهی و...
تسهیل کننده‌های کالبدی	وضعیت راه روستایی، وضعیت برق‌رسانی صنعتی، وضعیت گازرسانی، وضعیت تلفن ثابت و همراه، وضعیت زیرساختی اینترنت و ICT روستایی و...
سیاست‌گذاری	میزان وام توزیع‌شده در روستا، میزان آموزش دولتی برای افزایش مهارت روستاییان، میزان توجّه و حمایت سیاست‌گذاران دولتی و...

جدول ۳ـ شاخص‌های مؤلّفهٔ اثرپذیر پژوهش

مأخذ: براساس واکاوی ادبیات و پیشینهٔ پژوهش، ۱۳۹۵

ابعاد	گویه‌های مؤلّفه‌های پایداری سکونتگاه‌های روستایی(مؤلّفهٔ اثرپذیر)
پایداری محیطی ـ اکولوژیک	میزان بهبود کمّیت و کیفیت منابع تأمین آب شرب روستا، میزان بهبود کمّیت و کیفیت منابع تأمین آب کشاورزی، میزان بهبود وضعیت بهره‌برداری از خاک در روستا، میزان بهبود وضعیت بهره‌برداری از مراتع در روستا، میزان بهبود تنوّع زیستی در روستا، میزان بهبود سیستم جمع‌آوری و دفع زباله در روستا، میزان بهبود سیستم شبکهٔ فاضلاب روستا و...

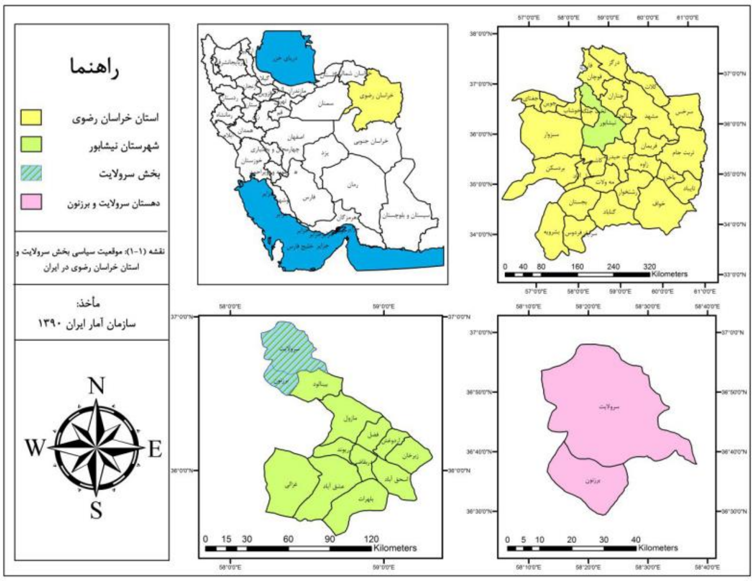
ادامه جدول ۳

ابعاد	گویه‌های مؤلّفه‌های پایداری سکونتگاه‌های روستایی(مؤلّفهٔ اثرپذیر)
پایداری اجتماعی	میزان افزایش جمعیت روستا، میزان ماندگاری و تمایل روستاییان به ماندن در روستا، میزان افزایش تعداد باسوادان زن و مرد در روستا، میزان افزایش سطح تحصیلات زن و مرد در روستا، میزان بهبود و گسترش فضاهای آموزشی در روستا، میزان افزایش آگاهی و مهارت روستاییان درزمینهٔ مسائل مختلف اقتصادی و اجتماعی در روستا، میزان افزایش توانمندسازی ساکنین درزمینهٔ مشارکت در مسائل اقتصادی، اجتماعی و عمرانی روستا، میزان افزایش انسجام اجتماعی روستاییان و...
پایداری اقتصادی	میزان افزایش تعداد شاغلان زن و مرد در روستا، میزان افزایش کلّ اشتغال کشاورزی و غیرکشاورزی در روستا، میزان افزایش عملکرد در هکتار محصولات باغی و زراعی در روستا، میزان افزایش سهم ساکنان روستا در تولید محصولات دامی و طیور در روستا، میزان افزایش سهم ساکنین در فرآوری محصولات زراعی و باغی در روستا، میزان افزایش سهم ساکنین روستا در فرآوری محصولات دامی در روستا، میزان افزایش دسترسی ساکنین به خدمات اعتباری و وام در روستا و...
پایداری زیرساختی و کالبدی	میزان بهبود مساکن ساخته‌شده با مصالح بادوام، میزان بهبود سرانهٔ زیربنای مسکونی، میزان بهبود دسترسی جمعیت به خدمات عمومی در روستا، میزان بهبود وضعیت راه و معابر روستا، میزان گسترش شبکهٔ آب‌رسانی در روستا، میزان گسترش شبکهٔ گازرسانی در روستا، میزان گسترش شبکهٔ گازرسانی در روستا، میزان گسترش شبکهٔ برق‌رسانی در روستا و...

۳. ۱. معرّفی محدودهٔ مورد پژوهش

شهرستان نیشابور یکی از شهرستان‌های بخش مرکزی استان خراسان رضوی است که بـین '۵۸ و ۱۹ دقیقه تا '۵۹ و ۳۰ دقیقه طول جغرافیایی و '۳۵ و ٤۰ دقیقه تا '۳٦ و ۳۹ دقیقه عرض جغرافیایی در حاشیهٔ شرقی کویر مرکزی ایران واقع شده است (شکل ۱). بخش سرولایت بـه مثابه یکی از چهار بخش این شهرستان است. است براساس سرشماری سـال ۱۳۹۰، جمعیـت کلّ بخش سرولایت ۱۷٤۳۵ نفر برابر ٤۷۷۰ خانوار است. در ارتباط بـا فعّالیـت‌هـای اقتصـادی موجـود در ناحیـهٔ موردمطالعـه، شـغل اکثریـت روسـتاییان باغـداری و دام‌پـروری و عمـدهٔ محصولات کشت‌شده در این ناحیه، ترکیبی از گندم، جو، یونجه، سـیب‌زمینـی، گـردو، بـادام، زردآلو و... می‌باشد که در سال‌های اخیر، به‌علّت خشک‌سالی‌های متعدّد و همچنین کـم‌بـودن منابع آبی ناحیهٔ موردمطالعه، اشتغال در فعّالیت‌هـای کشـاورزی، بـه‌ویـژه کشـت دیـم بسـیار پُرهزینه و سودآور نیست. ازاین‌رو، روستاییان به فعّالیت‌های غیرکشاورزی همچون کوره‌هـای

آجرپزی دستی و صنعتی که اشتغال جوانان چندین روستا را تشـکیل مـی‌دهـد، روی آوردنـد. هرچند که در سال‌های اخیر بـه‌علّـت مشـکلاتی ازقبیـل: گرانـی سـوخت کـوره‌هـا، نداشـتن لوله‌کشی گاز در همهٔ روستاهای ناحیهٔ موردمطالعه و کـم‌تـوانی کـوره‌داران در صـنعتی‌کـردن کوره‌ها سبب‌شده از تعداد کوره‌های فعّال، کاسته شده و به‌تبع آن تعداد نیروهای جویـای کـارِ جوانِ زیادی از روستاها مهاجرت کند. از دیگـر مشـاغل غیرکشـاورزی در بخـش سـرولایت، کارخانهٔ تولید شیر، تولید لولهٔ پلی‌اتیلن، کارگاه صنایع چوب، کارگاه تولید رشـتهٔ آش، کارگـاه کیف‌دوزی و لباس، کارگاه‌های قالی‌بافی و همچنـین گـاوداری‌هـای صـنعتی و نیمـه‌صـنعتی، می‌باشد که ضروری است این‌گونه مشاغل متناسب با بسترها و زمینـه‌هـای موجـود در ناحیـهٔ موردمطالعه و همچنین زمینه‌سازی مؤلّفه‌های تسهیل‌کننده، بسط و توسعه یابد.



شکل۱ـ موقعیت بخش سرولایت در شهرستان نیشابور

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰

٤. مبانی نظری

در چهارچوب روند تحوّل، مفهوم توسعه به معنای عام آن و مفهوم توسعهٔ روستایی نیز در گذر زمان دستخوش تغییر و تحوّل گردیده است. زمینهٔ چنـین تغییـر و تحـوّلاتی در پـارادایم توسعهٔ روستایی به پیروی از پارادایم حاکم بر توسعه، از اواخـر دهـهٔ ۱۹۸۰ مـیلادی (توسـعهٔ

پایدار) مطرح شده است. امروزه توسعهٔ پایدار به‌مثابه رویکردی نوین در برنامه‌ریزی و توسعهٔ روستایی محسوب می‌شود. توسعهٔ پایدار روستایی رهیافتی برای توسعه است که در آن کارایی، عدالت و پایداری با هم تلفیق شده است؛ به‌صورتی‌که کارایی، متضمّن استفادهٔ بهینه از منابع طبیعی است، عدالت متضمّن فقرزدایی و کاهش شکاف بین فقرا و ثروتمندان است و هدف از پایداری نیز، پایداری معیشت با حفظ امرار و معاش آینده از طریق حفظ منابع طبیعی است (عنابستانی، طیب‌نیا، شایان، و رضوانی، ۱۳۹۳، ص. ۵). به‌طور سنّتی، اقتصاد غیرکشاورزی روستا به‌عنوان بخشی با بهره‌وری کم و نزولی در نظر گرفته شده است که در طول زمان، خانوارهای کشاورز روستایی از آن به‌عنوان بخش تکمیلی جهت درآمدزایی استفاده می‌کردند. امّا از اواخر دههٔ ۱۹۹۰ نقش آن در کاهش فقر و رشد اقتصادی به‌طور روزافزونی در کشورهای درحال‌توسعه نمایان گشت (ایمای، گاها، و تاپا[1]، ۲۰۱۵، ص. ٤۷). در همین ارتباط، می‌توان استراتژی‌های تنوّع‌بخشی اقتصاد خانوارهای روستایی را به دو بخش فرصت‌سو و بقاسو تقسیم کرد. البته این مطلب قابل‌توجّه است که مشارکت خانوارهای فقیر و بی‌بضاعت روستایی در فعّالیت‌های غیرکشاورزی، منجر به تضمین بقای این‌گونه خانوارها شده است (ایمای، گاها، و تاپا، ۲۰۱۵، ص. ٤۹). این‌گونه خانوارها به‌دلیل فقدان سرمایهٔ کشاورزی و به‌جهت تأمین معیشت، مجبور به تنوّع‌بخشی به منابع تأمین مالی خانواده هستند(بقاسو)، درعین‌حال خانوارهای مرفّه روستایی، جهت به حداکثر رساندن ثروت و دارایی‌های خود، تنوّع‌بخشی به منابع تأمین مالی و گرایش به‌سمت فعّالیت‌های غیرکشاورزی (فرصت‌سو) را انتخاب می‌کنند (لی، عمر محمّد، و میچوکی[2]، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۱۵). نقش اشتغال غیرکشاورزی در توسعهٔ مناطق روستایی به‌صورت بالقوّه جهت جذب نیروی بیکار روستایی و غیره در طی دو دههٔ گذشته بسیار موردتوجّه قرار گرفته است (جانسون و هلفان[3]، ۲۰۱۰، ص. ۷۲۷). فعّالیت‌های غیرکشاورزی در نواحی روستایی، جریان مهاجرت‌ها به بیرون را کاهش و بالعکس جریان مهاجرت‌ها به داخل را تحریک می‌کند (هونگ، فام، و اباسگلو[4]، ۲۰۱٤، ص. ٥٥٤). زمینه‌های شکل‌دهندهٔ فعّالیت‌های غیرکشاورزی و توسعهٔ آن در مناطق

1. Imai, Gaiha & Thapa
2. Lay, Omar Mahmoud & Michuki
3. Jonasson & Helfan
4. Hoang, Pham & Uiubasoglu

روستایی می‌تواند ناشی از عوامل مختلف محیطی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... باشد، ازجمله: زمینه‌های اجتماعی ـ فرهنگی می‌توان به آموزش و توانمندسازی روستاییان اشاره کرد (علوی‌زاده و میرلطفی، ۱۳۹۲، ص. ۲۳). نبود دانش، آگاهی و راهبرد در طرح‌های ظرفیت‌سازی و توانمندسازی، مانع توسعهٔ فعّالیت‌های غیرکشاورزی است و از این منظر، ظرفیت‌سازی و توانمندسازی روستاییان در عرصهٔ توسعهٔ بخش غیرکشاورزی یک انتخاب راهبردی است که می‌تواند گذار موفّقیت‌آمیز توسعهٔ غیرکشاورزی را به ارمغان بیاورد. لیکن سیاست‌گذاری‌های دولتی درزمینهٔ آموزش‌های ارائه‌شده و آگاهی‌بخشی به روستاییان (دیتر و افنبرگر[1]، ۲۰۱۲، ص. ۱۹۳) و ایجاد انگیزه و رغبت در روستاییان درجهت افزایش مشارکت و تقویت تشکّل‌های مردمی و به‌طورکل توجّه به ظرفیت‌ها و توانایی‌های آنان سبب می‌گردد روستاییان آموزش، هدایت و کنترل لازم بر روی مدیریت مهارت‌ها و تصمیم‌گیری‌های خود داشته باشند (لی، عمر محمّد، و میچوکی[2]، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۱٤). در کنار زمینه‌های فردی، فرهنگی و اجتماعی نیز می‌توان به بسترهای اقتصادی، سیاستی و مدیریتی و همچنین نظام ساختاری و محیطی اشاره کرد (بارت، ریردان و وب[3]، ۲۰۰۱، ص. ۳۱۹). وجود زیرساخت‌های محیطی و ارتباطی مناسب (لی، عمر محمّد، و میچوکی[4]، ۲۰۰۸، ص. ۲۷۱٦)

درجهت دسترسی به بازار و دانش فنّی، ازجمله: تلفن، اینترنت، راه مناسب، مناسب‌بودن وضعیت زیست‌محیطی روستا به‌جهت آب، خاک، شیب (جانسون و هلفان[5]، ۲۰۱۰، ص. ۷۲۸)، سرمایه‌گذاری‌های دولتی در مناطق روستایی کشور در ارتباط با واگذاری اعتبارات خُرد و وام‌های بانکی به روستاییان، ایجاد صنایع تبدیلی در راستای تقویت بخش کشاورزی و... از دیگر مواردی است که درجهت توسعهٔ بخش غیرکشاورزی، می‌تواند منجر به توسعهٔ پایدار در سطح مناطق روستایی گردد (میسرا[6]، ۲۰۱٤، ص. ۱٤۱). رنجان[7] (۲۰۰٤) در سطوح خرد به عوامل تأثیرگذار بر اشتغال غیرکشاورزی در مناطق روستایی چون: میزان منابع زمین، دستیابی به آموزش و تحصیلات، طبقات خانوادگی و در سطوح کلان نیز به عواملی چون: مالکیت

1. Dethier & Effenberger
2. Lay, Omar Mahmoud & Michuki
3. Barrett, Reardon & Webb
4. Lay, Omar Mahmoud & Michuki
5. Jonasson & Helfand
6. Misra
7. Ranjan

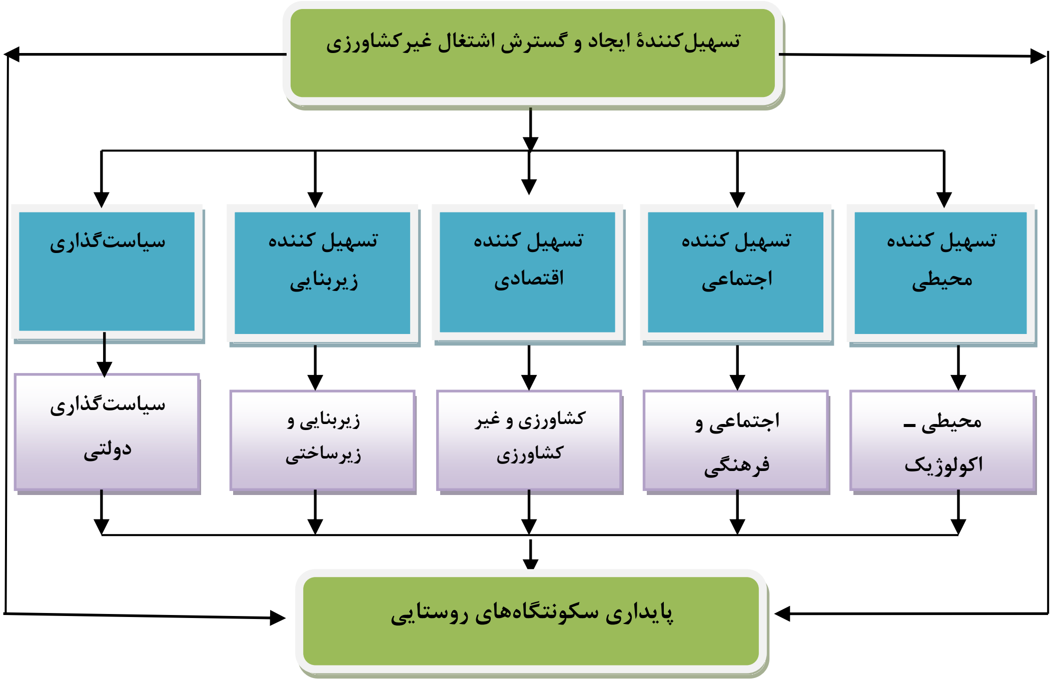
زمین، آموزش و تحصیلات، طبقهٔ اجتماعی، جنس، میزان شهرنشینی و... اشاره کرده است. علوی‌زاده و میرلطفی (۱۳۹۲) میزان تحصیلات را از عوامل مؤثّر بر توسعهٔ فعّالیت‌های غیرزراعی می‌داند و یا پاسبان (۱۳۸٦) در بررسی خود، زیرساخت‌ها، سرمایه‌گذاری، سنّت‌ها و وجود انگیزه و تراکم و رشد جمعیت را از عوامل مؤثّر در توسعهٔ فعّالیت‌های غیرزراعی بیان می‌کند. ازجمله زمینه‌های سیاستی در راستای توسعهٔ فرصت‌های شغلی غیرکشاورزی در روستا، تغییر نگرش و فرهنگِ نگاه به روستاها (فقط کشاورزی)، نگاه تفکّر سیستمی به بحث اشتغال و افزایش سرمایه‌گذاری و هدفمندکردن حمایت‌های دولتی در قالب وام‌های پرداخت‌شده و همچنین جهت‌گیری این وام‌ها، میزان آموزش‌های ارائه‌شده از جانب نهادهای متولّی توسعهٔ روستاها و... در راستای ارتقای پایداری سکونتگاه‌ها و بالطبع توسعه‌یافتگی مناطق روستایی می‌باشد (باصری، باسخا، حسن‌زاده، و مسائلی، ۱۳۸۸، ص. ٤۸).

٤. ۱. مدل نظری پژوهش

براساس مبانی نظری و واکاوی ادبیات موضوع که به‌طور خلاصه ارائه شد، رویکرد پژوهش حاضر براساس مدل مفهومی ارائه می‌شود (شکل ۲). براساس این مدل، فرض اصلی این است که تسهیل‌کننده‌های بالفعل و بالقوّه گسترش اشتغال با همهٔ شاخص‌های آن دارای قابلیت‌ها و پتانسیل‌های زیادی برای پایداری سکونتگاه‌های روستایی است و جریان تأثیر و تأثّر میان آنها وجود دارد.

۵. یافته‌های تحقیق

براساس اطّلاعات به‌دست‌آمده از ویژگی‌های فردی پاسخ‌گویان، از مجموع ۳۲٤ پاسخ‌گو، میزان ۷۵/۹ درصد مردان و معادل ۲٤/۱ درصد را زنان تشکیل می‌دهند. همچنین بیشترین درصد پاسخ‌گویان، متعلّق به گروه سنّی ٤۰ــ۲۰ سال (میزان ٥٤ درصد) و کمترین مقدار مربوط به گروه سنّی ۸۲ـ٦۲ سال (حدود ۷/٤ درصد) است. از بین جمعیت شاغلِ روستاهای موردمطالعه، بیشترین فراوانی نوع شغل، مربوط به دامپروری با ۳۲ درصد و کمترین فراوانی مربوط به گروه شغلی کارمند با ٤/٦۲ درصد است. سرانجام، به‌لحاظ وضعیت تحصیلی پاسخ‌گویان، بیشترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات ابتدایی (۳٦/٤۱ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به سطح تحصیلات فوق‌دیپلم (٤ درصد) می‌باشد (جدول ٤).



شکل ۲ــ مدل مفهومی پژوهش

مأخذ: واکاوی براساس مبانی نظری، ادبیات و پیشینۀ موضوع، ۱۳۹۵

جدول ٤ــ توزیع فراوانی و درصد ویژگی‌های فردی پاسخ‌گویان

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مقادیر	جنسیت		سن			وضعیت شغلی		
	مرد	زن	۲۰ــ٤۰	٤۱ــ٦۱	٦۲ــ۸۲	شاغل	بیکار	خانه‌دار
فراوانی	۲٤٦	۷۸	۱۷۵	۱۲۵	۲٤	۱۹۹	۷۲	۵۳
درصد	۷۵/۹	۲٤/۱	۵٤/۰۱	۳۸/۵۸	۷/٤	٦۱/٤۱	۲۲/۲	۱٦/٤

مقادیر	میزان تحصیلات						
	باسواد	ابتدایی	راهنمایی	دبیرستان	دیپلم	فوق‌دیپلم	لیسانس و بالاتر
فراوانی	۳۰	۱۱۸	۳۵	٤۳	٦۰	۱۳	۲۵
درصد	۹/۳	۳٦/٤۱	۱۰/۸	۱۳/۳	۱۸/۵	٤	۷/۷

مقادیر	نوع شغل				
	زارع و باغدار	دامدار	کاسب	کارمند	صاحبان کارگاه‌ها
فراوانی	۹۷	۱۰٤	۲۳	۱۵	۸۵
درصد	۲۹/۹۳	۳۲/۰۹	۷/۰۹	٤/٦۲	۲٦/۲۳

۵. ۱. مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی

برای تحلیل مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی پژوهش، از آزمون t تک‌نمونه‌ای، مطابق جدول (٤) استفاده شد. برطبق نتایج به‌دست‌آمده (سطح معناداری و کران‌های بالا و پایین)، در همهٔ شاخص‌های مورداستفاده به‌غیر از مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ محیطی، با توجّه به سطح معناداری کمتر از آلفا ۰/۰۵ و منفی‌بودن کران‌های بالا و پایین، وضعیت مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی در مؤلّفه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی ـ زیرساختی و سیاست‌گذاری در این بخش از حد متوسّط، پایین‌تر می‌باشد. امّا در مؤلّفه‌های تسهیل کننده محیطی با توجّه به اینکه سطح معناداری کمتر از آلفا ۰/۰۵ و کران های بالا و پایین مثبت است، مقدار مورد آزمون از حد متوسّط، بیشتر است و وضعیت این مؤلّفه به‌لحاظ عامل تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی در این بخش، مساعد و مطلوب می‌باشد. یافته‌ها نشان از نامطلوب‌بودن شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ اجتماعی، اقتصادی، کالبدی ـ زیرساختی و سیاست‌گذاری برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی دارد (جدول ۵).

جدول ۵ـ بررسی مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی با استفاده از آزمون t تک‌نمونه

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مؤلّفه‌ها	میزان t محاسبه‌شده	درجهٔ آزادی (df)	سطح معناداری (sig)	اختلاف میانگین	سطح اطمینان ۹۵ درصد	
					کران بالا	کران پایین
تسهیل‌کننده محیطی	۸/۸۹۲	۳۲۳	۰/۰۰۰	۰/۳۷۸۰۹	۰/٤٦١٧	۰/۲۹٤٤
تسهیل‌کننده اجتماعی	-۹/۳۳۸	۳۲۳	۰/۰۰۰	-۰/۳۲۳۵۵	-۰/۲۵۵٤	-۰/۳۹۱۷
تسهیل‌کننده اقتصادی	-۱۰/۲۹۱	۳۲۳	۰/۰۰۰	-۰/٤۸۳۰۲	-۰/۳۹۰۷	-۰/۵۷۵٤
تسهیل‌کننده کالبدی	-۱/۷۵۷	۳۲۳	۰/۰۸۰	-۰/۱۰۸۵٤	-۰/۰۱۳۰	-۰/۲۳۰۱
سیاست‌گذاری	-۲٦/۷۸٦	۳۲۳	۰/۰۰۰	-۱/۲۵۳۰۹	-۱/۱٦۱۱	-۱/۳٤۵۱

۵. ۲. رابطهٔ بین تسهیل‌کننده‌های اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی

برای بررسی رابطهٔ بین مؤلّفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی، از آزمون کندال تااوبی استفاده شد. یافته‌ها نشان می‌دهد در همهٔ مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستاییِ ناحیهٔ

موردمطالعه، به‌غیر از مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ محیطی و کالبدی ـ زیرساختی، آن‌هم در حدّ پایین، رابطهٔ معناداری بین سایر مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی با پایداری سکونتگاه‌های روستایی وجود ندارد (جدول ٦). بر این شالوده، ارتقای سطح پایداری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیهٔ موردمطالعه در ارتباط با بهبود شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی در آنها است. به سخن دیگر، نامطلوب‌بودن بسترهای اجتماعی و فرهنگی در سطح ناحیه به‌دلیل کم‌توجّهی به برنامه‌های آموزش روستاییان و اطّلاع‌رسانی در این زمینه به‌ویژه آموزش‌های فنّی و حرفه‌ای ارائه‌شده از سوی نهادهای دولتی و نیروهای ترویجی در سطح روستا، پایین‌بودن میزان آگاهی و شناخت روستاییان از مسائل اجتماعی و اقتصادی روستای خود و همچنین مزایای فعّالیت‌های غیرکشاورزی به‌مثابه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی، کم‌توجّهی به مشارکت اجتماعی و اقتصادی روستاییان در تشکّل‌های محلّی و... باعث شده تا ارتباط معناداری بین مؤلّفهٔ تسهیل‌کننده‌های اجتماعی روستاییان و پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیهٔ موردمطالعه حاصل نشود. همچنین کم‌توجّهی به شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ اقتصادی روستاییان برای گسترشِ اشتغال غیرکشاورزی باعث شده است بین شاخص‌های مؤلّفهٔ تسهیل‌کنندهٔ اقتصادی روستاییان برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیهٔ موردمطالعه، رابطهٔ معناداری مشاهده نشود (جدول ۵). علاوه بر این، فقدان حمایت‌های دولتی برای توانمندسازی روستاییان در ابعاد اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی، همچون کم‌توجّهی نهادهای دولتی در توزیع اعتبارات و سرمایه‌گذاری برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی و... باعث شده است تا بین شاخص‌های مؤلّفهٔ سیاست‌گذاری و پایداری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیهٔ موردمطالعه رابطهٔ معناداری در سطح آلفای ۵ درصد شکل نگیرد (جدول ۵).

جدول ٦ـ رابطهٔ بین مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مؤلّفه‌های تسهیل‌کننده اشتغال غیرکشاورزی	پایداری سکونتگاه‌های روستایی	
	ضریب همبستگی	سطح معناداری
تسهیل‌کننده محیطی	**۰/۱۳۷	۰/۰۰۱
تسهیل‌کننده اجتماعی	۰/۰۵۸	۰/۱۰۱
تسهیل‌کننده اقتصادی	−۰/۱۰۸	۰/۱٤٦
تسهیل‌کننده کالبدی ـ زیرساختی	**۰/۱۵۰	۰/۰۰۰
سیاست‌گذاری	−۰/۰٦۳	۰/۱۲۰

بدین‌ترتیب، با ارتقای شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی، علاوه بر افزایش سطح پایداری سکونتگاه‌های روستایی، زمینهٔ لازم برای گسترش اشتغال غیرکشاورزی نیز فراهم خواهد شد.

۵. ۳. ارزیابی نهایی تأثیرات تسهیل‌کننده‌های اشتغال غیرکشاورزی بر پایداری‌سکونتگاه‌های روستایی

به‌منظور تحلیل و پیش‌بینی وضعیت تأثیرگذاری مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ گسترش اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی و مشخّص‌کردن مؤلّفه‌های اصلی تأثیرگذار در ناحیهٔ موردمطالعه، از آزمون رگرسیون چندگانه استفاده شد. برمبنای نتایج حاصل‌شده (جدول ۷)، میان پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیهٔ موردمطالعه با مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ گسترش اشتغال غیرکشاورزی، همبستگی به میزان ۰/۲۷۵ وجود دارد. همچنین حدود ۰/۰۷۰ درصد تغییرات متغیّر وابستهٔ پایداریِ سکونتگاه‌های روستایی، توسّط شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی تبیین شده است.

جدول ۷ـ بررسی تعیین میزان همبستگی بین مؤلّفه‌های مؤثّر بر اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از آزمون رگرسیون چندمتغیّره

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

ضریب همبستگی چندگانه (r)	ضریب تعیین R^2	ضریب تعیین تعدیل‌شده R_{ad}	اشتباه معیار
۰/۲۷۵(a)	۰/۰۷٦	۰/۰۷۰	۰/۵۱٦۱٤

مؤلّفه‌های توانمندی محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی ـ زیرساختی و سیاست‌گذاری:b.predictors

همچنین براساس مقدار محاسبه‌شده برای F و همچنین سطح معناداری ۰/۰۰۰ می‌توان گفت که ترکیب خطّی مؤلّفه‌های اثرگذار، قادر به تبیین و پیش‌بینی تغییرات مؤلّفهٔ اثرپذیر (سطح توسعه‌یافتگی و پایداری) شده است (جدول ۸).

جدول ۸ـ معناداری رگرسیون مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی (ANOVA)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مدل	مجموع مربّعات	درجهٔ آزادی(df)	میانگین مربّعات	F	سطح معناداری
رگرسیون	٦/۹۹۸	۲	۳/٤۹۹	۱۳/۱۳۵	۰/۰۰۰(b)
باقی‌ماندهٔ	۸۵/٥۱٤	۳۲۱	۰/۲٦٦		
کل	۹۲/٥۱۳	۳۲۳			

a.dependent variable:پایداری سکونتگاه‌های روستایی

b.predictors:مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ محیطی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی ـ زیرساختی و سیاست‌گذاری

درنهایت، براساس ضریب استانداردشدهٔ تأثیر مؤلّفهٔ اثرگذار بر مؤلّفهٔ اثرپذیر، نتایج نشان می‌دهد که شاخص‌های پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیهٔ موردمطالعه در وضع موجود متأثّر از ۲ مؤلّفهٔ تسهیل‌کنندهٔ محیطی و کالبدی ـ زیرساختی بوده که دراین‌میان مؤلّفهٔ تسهیل‌کنندهٔ محیطی در شرایط موجود با ضریب تاثیر ۰/۱۹۰ بیشترین میزان اثر را پایداری سکونتگاه‌های روستایی داشته است (جدول ۹).

جدول ۹ـ ضرایب میزان شدّت اثرگذاری تسهیل‌کننده‌های اشتغال غیرکشاورزی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی (Coefficients)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵

مدل	ضریب غیراستاندارد		ضریب استاندارد	t	سطح معناداری
	B	Std.Error	Beta		
تسهیل‌کننده محیطی	۰/۱۹۱	۰/۰٤٤	۰/۱۹۰	۳/۰۱۷	۰/۰۰۱
تسهیل‌کننده کالبدی ـ زیرساختی	۰/۱٤۱	۰/۰۳۳	۰/۱٤۰	۱/۷۱۹	۰/۰۱٦

a.dependent variable :پایداری سکونتگاه‌های روستایی

بر این شالوده، براساس دیدگاه پاسخ‌گویان، درحال‌حاضر مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ گسترش اشتغال غیرکشاورزیِ اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و مؤلّفهٔ سیاست‌گذاری، در تبیین پایداری

سکونتگاه‌های روستایی جایگاه خود را نیافته است. با توجّه به رابطهٔ مثبت و معنادار موجود بین مؤلّفه‌های تسهل‌کنندهٔ محیطی و کالبدی ـ زیرساختی و پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیهٔ موردمطالعه، توجّه به مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، و سیاست‌گذاری (جدول ۹) در ناحیهٔ موردمطالعه، نقش‌آفرینی این شاخص‌ها را در گسترش اشتغال و درنتیجه، در فراگرد پایداری و توسعهٔ سکونتگاه‌های روستایی رقم خواهد زد.

٦. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در متون توسعه و براساس واکاوی ادبیات و پیشینهٔ پژوهشِ حاضر، یکی از عوامل مهمّ پایداری سکونتگاه‌های روستایی ارتقای مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ گسترش اشتغال، همچون تسهیل‌کننده‌های محیطی، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و سیاست‌گذاری متناسب و سازگار است؛ به‌نحوی‌که منافع اجتماعی ـ اقتصادیِ حاصل از آن، برای مردم محلّی باشد و باعث ارتقای سطح توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی شود. درعین‌حال در این متون تأکید شده که لازم است از پتانسیل و ظرفیت‌های بالفعل و بالقوّهٔ عوامل تسهیل‌کنندهٔ اشتغال کشاورزی و غیرکشاورزی برای ایجاد و گسترش آن استفاده شود. بنابراین توجّه به این‌گونه پتانسیل‌ها و تسهیل‌کننده‌ها در برنامه‌ریزی‌های توسعه برای توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی موردتأکید قرارگرفته است.

براین‌اساس در پژوهش حاضر، تأثیرات مؤلّفه‌های تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی براساس توانمندی و قابلیت‌های موجود و بالقوّهٔ آنها بر توسعه و پایداری سکونتگاه‌های روستایی مورد سنجش قرار گرفت. نتایج حاصل از محاسبات آماری دلالت بر وجود رابطهٔ مثبت و معنادار بین تنها دو مؤلّفهٔ تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی همچون تسهیل‌کننده‌های محیطی و کالبدی ـ زیرساختی با شاخص‌های ابعاد پایداری روستاهای ناحیهٔ موردمطالعه دارد که حتّی باوجود رابطه بین دو مؤلّفهٔ نامبرده و پایداری سکونتگاه‌های روستایی در منطقهٔ موردمطالعه، شدّت رابطه در سطحی پایین می‌باشد. همچنین مبتنی بر آزمون رگرسیون به‌عمل‌آمده برای پیش‌بینی تأثیرات عوامل تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی بر پایداری سکونتگاه‌های روستایی ناحیهٔ موردمطالعه، اثرگذاریِ تنها دو شاخص مذکور بر روی شاخص‌های ابعاد پایداری روستاهای ناحیه آشکار گردید. بدین‌ترتیب، یافته‌های پژوهش

حاضر با نتایج حاصل از مطالعاتی چون: جانسون و هلفان (۲۰۱۰)، شـهو و سـیدیکا (۲۰۱٤)، چه ماتا، عبدالجلیل و هـارون (۲۰۱۲)، ماهنـدرا (۲۰۰۷)، رنجـان (۲۰۰٤)، و پاسـبان (۱۳۸٦) مطابقت دارد. در مقابل، نتایج این پژوهش نشان داد برخی از شاخص‌های مؤلّفهٔ اثرگذار نظیر: تسـهیل‌کننـده‌هـای اجتمـاعی و فرهنگـی، اقتصـادی و سیاسـت‌گـذاری در تبیـین پایـداری سکونتگاه‌های روستایی در ناحیهٔ سرولایتِ شهرستان نیشابور جایگاه خود را نیافته است.

به عبارت دیگر، مؤلّفه‌های تسـهیل‌کننـدهٔ اجتمـاعی، اقتصـادی و سیاسـت‌گـذاری ازقبیـل: سرمایه‌گذاری نهادهای دولتی و نیروهـای ترویجـی، اطّـلاع‌رسـانی در ابعـاد اجتمـاعی بـرای توانمندسازی روستاییان درزمینهٔ آموزش، آگاهی و شناخت مسـائل اجتمـاعی و اقتصـادی بـه شکل مطلوب صورت نگرفته است. همچنین درزمینهٔ مؤلّفه‌های تسهیل‌کننـدهٔ اقتصـادی نظیـر: سرمایه‌گذاری، توزیع اعتبارات و حمایت‌هـای مـالی دولـت در اعطـای تسـهیلات اعتبـاری و وام‌هـای بـانکی بـه روسـتاییان، میـزان تولیـدات کشـاورزی و همچنـین وجـود محصـولات کشاورزی و محصولات دامـی قابـل‌اتّکـا جهـت ایجـاد صـنایع تبـدیلی و تکمیلـی در سـطح روستاها، وضعیت مالی و درآمدی روستاییان ناشی از فعّالیت‌های کشـاورزی بـه‌عنـوان عامـل تسهیل‌کنندهٔ ایجاد فعّالیت‌های غیرکشاورزی، کم‌توجّهی شده و درنتیجه باعث گردیده است تـا زمینه برای ایجاد و گسترش مشاغل غیرکشاورزی فراهم نشود.

براین‌مبنا، با توجّه به تأثیرات مؤلفه‌های تسهیل‌کننده و قابلیت‌های موجـود و بـالقوّهٔ منـابع محیطی و همچنین کالبدی ـ زیرساختاری بر شکل‌پذیری و گسترش اشتغال غیرکشـاورزی و پایداری سکونتگاه‌هـای روسـتایی ناحیـهٔ موردمطالعـه، توجّـه بـه توانمنـدی و پتانسـیل‌هـای تسهیل‌کنندهٔ اجتماعی، اقتصادی، و ارتقای قابلیت‌هـا و پتانسـیل‌هـای موجـود در روسـتاهای بخش سرولایت برای رسیدن به توسعه و بهبود عملکرد اجتماعی ـ اقتصادی سکونتگاه‌هـای روستایی آن موردتأکید است. سرانجام، ارتقای سطح شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ توسـعهٔ اشـتغال برای دستیابی به توسعه و پایداری روستاهای موردمطالعه به‌مثابه یکی از راهبردهـای اثرگـذار ضرورت دارد که موردتوجّه برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و متولّیان امر قرار گیـرد تـا زمینـه و زیرساخت‌های لازم برای تحقّق آنها فراهم شود.

با توجّه به اینکه مؤلّفه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در ناحیـهٔ موردمطالعـه، وضـعیت نامطلوبی را به‌جهت گسترش مشاغل غیرکشاورزی نشان داده است، بنابراین ضروری است که

پیش‌فرض‌ها و پیشنهادهای زیر در ارتباط با شاخص‌های تسهیل‌کنندهٔ اجتماعی، اقتصادی و سیاست‌گذاری و همچنین توانمندی‌های بخش سرولایت، بیشتر موردتوجّه قرار گیرد:

ـ ارتقای عرصه‌های شناختی و مهارتی روستاییان از طریق تقویت منابع آموزشی و نظام مطلوب ترویج و اطّلاع‌رسانی، برای وصول به یک جامعهٔ روستایی با افراد آگاه، دانا، خلاّق، کارآفرین و انعطاف‌پذیر؛

ـ ترغیب روستاییان به مشارکت و همیاری و انجام فعّالیت‌های گروهی در زمینه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و همچنین درک فواید اقتصادی و اجتماعیِ کارِ جمعی نسبت به کار فردی درجهت سوق‌دادن روستاییان به ایجاد و گسترش فعّالیت‌های غیرکشاورزی؛

ـ افزایش سهم سرمایه‌گذاری نهادهای دولتی و نیروهای ترویجی و اطّلاع‌رسانی در شاخص‌های توانمندی اجتماعی(توانمندسازی روستاییان در ابعاد آموزش، آگاهی و شناخت مسائل اجتماعی و اقتصادی روستای خود و...)؛ همچنین در شاخص‌های اقتصادی تسهیل‌کنندهٔ اشتغال غیرکشاورزی همچون: سرمایه‌گذاری، توزیع اعتبارات و حمایت‌های مالی دولت در اعطای تسهیلات اعتباری و وام‌های بانکی به روستاییان، کاستن از سخت‌گیری‌ها در استفاده از اعتبارات و تسهیلات بانکی، تقویتِ بخش کشاورزی در راستای افزایش تولیدات کشاورزی و همچنین افزایش محصولات دامی قابل‌اتّکا برای ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی برای توسعهٔ اشتغال در بخش غیرکشاورزی است.

شکل‌گیری تشکّل‌ها و تعاونی‌های تولید و تجمیع کارگاه‌های تولیدی قالی‌بافی و تابلوفرش و همچنین ایجاد کارخانه‌های اجناس اوّلیهٔ کیف‌سازی نظیر: کارخانهٔ تولید نوار و واترجات و کارخانهٔ تولید زیپ و... در نزدیکی مکان‌های تولید در روستا می‌تواند در موفّقیت کارگاه‌های تولیدی موجود و توسعهٔ آنها و درنهایت، پایداری سکونتگاه‌های روستایی بسیار مؤثّر باشد. دراین‌میان، ایجاد یک ناحیهٔ صنعتی در بخش موردمطالعه ضروری به‌نظر می‌رسد.

– تجمیع کارگاه‌های تولیدی پوشاک و ارائهٔ تسهیلات برای توسعهٔ کار تولیدی و اولویت‌داشتن اشتغال در بخش موردمطالعه و به‌ویژه در روستای برزنون به‌عنوان مهم‌ترین قطب اقتصادی سرولایت. با توجّه به اینکه بخش سرولایت در موقعیت مناسبی برای بازار فروش محصولات تولیدی خود در استان‌های شهرستان‌های مشهد، سبزوار و نیشابور و... قرار دارد، زمینهٔ خوبی برای توسعه و اشتغال‌زایی در این ناحیه وجود دارد.

ـ توسعهٔ امکانات و زیرساخت‌ها و الگوی خدمات‌رسانیِ بیشتر و بهترِ دولت در امور زیربنایی در ارتباط با توسعه و تسهیل‌سازی زمینه‌های اشتغال غیرکشاورزی در روستاهای بخش سرولایت؛

ـ توجّه به پتانسیل گردشگری روستایی و فراهم‌سازی زیرساخت‌های آن، به‌ویژه در روستاهای کلیدر، برزنون، ینگجه، بیدخان در بخش سرولایت؛

ـ استفاده از ظرفیت‌ها و واحدهای بلااستفادهٔ موجودِ روستایی و راه اندازی آنها از طریق ارائهٔ تسهیلات با کارمزد پایین به روستاییان، ایجاد واحدهای آموزشی و تولیدی فرآوری گیاهان دارویی، واحد پرورش مرغ کوچک، تولیدی پوشاک و...

ـ ایجاد مجتمع یا کارگاه‌های آموزشی ـ تولیدی و احیای صنعت قالی‌بافی و گلیم بافی، به‌ویژه در روستاهای کوه‌سخت، فهنه و ینگجه که تعداد قابل‌توجّهی از زنان روستایی در این حرفه مشغول به فعّالیت هستند.

کتابنامه

۱. باصری، ع. ر.؛ باسخا، م.؛ حسن‌زاده، م.؛ و مسائلی، ا. (۱۳۸۸). بررسی تأثیر هزینه‌های مختلف دولت بر اشتغال غیرکشاورزی و فقر در مناطق روستایی ایران. *پژوهش‌های اقتصادی*، *۹*(٤)، ٤١ـ٦٤.

۲. پاسبان، ف.(۱۳۸٦). بررسی عوامل مؤثّر بر اشتغال غیرزراعی در استان خراسان. *اقتصاد کشاورزی*، *۱*(۲)، ۱ـ۱۸.

۳. جوان، ج.؛ علوی‌زاده، ا. م.؛ و کرمانی، م. (۱۳۹۰). نقش متنوّع‌سازی فعّالیت‌های اقتصادی در توسعهٔ پایدار روستایی(شهرستان سمیرم). *جغرافیا*، *۹*(۲۹)، ۱۷ـ٤۳.

٤. سرایی، ح. (۱۳۹۰). *مقدّمه‌ای بر نمونه‌گیری در تحقیق*. تهران: سمت.

۵. طیب‌نیا، ه.؛ برادران، س.(۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثّر بر متنوّع‌سازی فعّالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان. *دانش انتظامی کردستان*، *۵*(۱۹)، ۱ـ۱۸.

٦. عنابستانی، ع. ا.؛ طیب‌نیا، ه.؛ شایان، ح.؛ و رضوانی، م. ر. (۱۳۹۳). تحلیل موانع متنوّع‌سازی فعّالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان. *اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، *۳*(٤)، ۸۷ـ۱۱۱.

۷. علوی‌زاده، ا. م.؛ میرلطفی، م. ر. (۱۳۹۲). نقش اقتصاد غیرزراعی بر ماندگارسازی روستاییان در مناطق روستایی شهرستان سمیرم. *برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۳(۱۰)، ۷۱ـ۸۲.

۸. محمّدی یگانه، ب.؛ ولائی، م. (۱۳۹۳). تنوّع‌بخشی به اقتصاد روستاها جهت تحقّق توسعهٔ پایدار(دهستان مرحمت‌آباد شمالی شهرستان میاندوآب). *اقتصاد فضا و توسعهٔ روستایی*، ۳(۲)، ۵۴ـ۷۰.

۹. مرکز آمار ایران.(۱۳۹۰). *سرشماری نفوس و مسکن، شهرستان نیشابور.*

10. Barrett, C.B., Reardon, T., Webb, P. (2001). Nonfarm income diversification and household livelihood strategies in rural Africa: Concepts, dynamics and policy implications. *Food Policy*, *26*, 315-331.

11. Che Mat, S. H., Abdul Jalil, A. Z., & Harun, M. (2012). Does non-farm income improve the poverty and income inequality among agricultural household in rural Kedah?, *Procedia Economics and Finance*, *1*, 269-275.

12. Hoang, T. X., Pham, C. S., & Uiubasoglu, M. A. (2014). Non-farm activity, household expenditure, and poverty reduction in rural Vietnam: 2002-2008. *World Development*, *64*, 554-568.

13. Imai, K. S., Gaiha, R., & Thapa, G. (2015). Does non-farm sector employment reduce rural poverty and vulnerability? Evidence from Vietnam and India. *Journal of Asian Economics*, *36*, 47-61.

14. Jacques Dethier, J., & Effenberger, A. (2012). Agriculture and development: A brief review of the literature. *Economic Systems*, *36*(2), 175-205.

15. Jonasson, E., & Helfand, S. M. (2010). How important are locational characteristics for rural non-agricultural employment? Lessons from Brazil. *World Development*, *5*(38), 727-741.

16. Lay, J., Omar Mahmoud, T., Michuki, M., & Mukaria, G. (2008). Few opportunities, much desperation: The dichotomy of non-agricultural activities and inequality in Western Kenya. *World Development*, *12*(36), 2713-2732.

17. Mahendra Dev, S. (2007). Rural non-farm employment in India and China: Trends, determinants and policies. *The Indian Journal of Labour Economics*, *3*(50), 407-426.

18. Misra, S. H. (2014). Growth and structure of rural non-farm employment in Maharashtra: Reflection from NSS data in the post reform period. *Procedia Economic and Finance*, *11*, 137-151.

19. Oostendorp, R. H., Trung, T. Q., & Tung, N. T. (2009). The changing role of non-farm household enterprises in Vietnam. *World Development*, *3*(37), 632-644.

20. Ranjan, S. (2004). Determinants of rural non-farm employment: Micro level evidence from Uttar Pradesh. *Social Scientist*, *5/6* (36), 22-50.

21. Shehu, A., & Sidique, S. F. (2014). A propensity score matching analysis of the impact of participation in non-farm enterprise activities on household wellbeing in rural Nigeria. *Universiti Malaysia Kelantan Procedia*, *1*, 26-32.

22. Stifel, D. (2010). The rural non-farm economy, livelihood strategies and household welfare. *World Development*, *1*(4), 82-109.